

ზურაბ კვეციანიძე

ისტორიის დოქტორი, საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი

**რაციონალიზმისა და მორალის წინააღმდეგობრივი
ასპექტები საერთაშორისო ურთიერთობების
სოციალურ-პოლიტიკური აზრის ტრადიციებში**

თანამედროვე პოლიტიკაში ლეგიტიმურს ხშირად აიგივებენ ეფექტურ ტექნოლოგიურთან. მორალურობის პრობლემა პოლიტიკაში ყოველთვის იდგა და მუდამ უჭირდა ადამიანებს იმის გარკვევა, თუ სად იწყებოდა პოლიტიკის და სად მთავრდებოდა ზნეობრივი სფერო, თუ პოლიტიკაც ზნეობის ერთ-ერთი გამახატულება იყო. ასევე ჭირდა იმის შეფასება, თუ რომელი იყო პოლიტიკური და ინდივიდუალური მორალი, რა კავშირი იყო მათ შორის. რეალურად მხოლოდ ის შეიძლება ითქვას, რომ პოლიტიკური ლიდერები, რომლებიც წმინდა მორალური იდეებით საზრდოობდნენ, მიუხედავად იმისა, რომ მათ შთამომავლობა აფასებს, მარცხდებოდნენ. შედარებით მოქნილები, რომელთაც შეეძლოთ „გადაებიჯებინათ“ ზოგიერთი მორალური ასპექტისათვის, გარკვეულ ნარმატებებს აღწევდნენ. თუმცა ამ ნარმატების შეფასებაშიც არსებობს განსხვავებები. საქართველოს უახლესი ისტორიაც უხვად იძლევა ყოველივე ამის თქმის საფუძველს.

მორალისა და ღირებულებებისადმი ნეიტრალურმა მიდგომამ პოლიტიკაში ასახვა პოვა ახალი დროის რაციონალიზმში, რომელმაც კულტურის ყველა სფეროში სათავე დაუდო ახალ მიდგომებს – რაციონალურ მიდგომებს, რომლის თანახმადაც გარკვეულ სიტუაციებში ყველა მორალური ნორმა გონებრივს უნდა გადაეფარა. ამის ერთ-ერთი ყველაზე ნათელი მაგალითია ტომას ჰობსის შეხედულებანი, სადაც ინგლისელი მოაზროვნე წინ წამოწევს სამართლებრივი სახელმწიფოს კონცეფციას, მაგრამ ამ სამართლებრივ სახელმწიფოში, სადაც ბუნებითი სამართალი მოქმედებს, არსებობს პრინციპი – ყველას ომი ყველას წინააღმდეგ. ასეთი ომი იმით ხასიათდება, რომ „მასში არაფერი არ შეიძლება იყოს უსა-

მართლო. ამ დროს არ არსებობს სამართლიანისა და უსამართლოს, მართებულისა და არამართებულის ცნებები. იქ სადაც არ არის ხელისუფლება, არ არის კანონი, ხოლო სადაც კანონი არ არსებობს, არ არსებობს არც უსამართლობის გაგება“ [1, 97]. ჰობსისთვის ადამიანი ეგოისტური არსებაა, რომელსაც ჰყოფნის გონიერება, რათა სრულიად არ განადგურდეს და ამით მიდის სახელმწიფოებრივ ხელშეკრულებამდე. მიუხედავად იმისა, რომ ჰობსთან ხელშეკრულება, განსაკუთრებით საზოგადოებრივი ხელშეკრულება, იდება პიროვნების თავისუფლებიდან გამომდინარე, ეს თავისუფლება არ მოდის ადამიანის შინაგანი განსაზღვრიდან, არამედ ესაა თვითნებობა, თვითნებითი თავისუფლება, რომელიც განისაზღვრება გარედან – მოგების ან წაგების ეფექტურობითა თუ სხვადასხვა გათვლითი გარემოებებით. გონება ჰობსთან ესაა წმინდა სტრატეგიული, ინსტრუმენტული, ინდივიდის თვითგადარჩენისაკენ მიმართული მიზანი. მორალის დასაბუთების პრინციპს („მორალის ოქროს წესი“) ჰობსი აგებს ურთიერთგაცვლის საფუძველზე. აი რას ამბობს ის: „შეთანხმებისას ადამიანმა უარი უნდა თქვას სამართალსა თუ სხვა რაიმეზე იმ ზომით, რა ზომითაცაა ეს საჭირო თავდაცვისა და მშვიდობისათვის და დაკმაყოფილდეს თავისუფლების იმ ხარისხით სხვა ადამიანებისადმი დამოკიდებულების საკითხში, რა ხარისხითაც თავად დაუშვებდა სხვების თავისუფლებას საკუთარი თავისადმი დამოკიდებულების საკითხში“ [1, 82]. ჰობსის კონცეფციის უმთავრესი წინააღმდეგობა კი ისაა, რომ საკუთარი ინტერესის რაციონალურობამ ადვილად შეიძლება მიგვიყვანოს ხელშეკრულების დარღვევამდე, რომლის დაცვაც ჰობსის თანახმად აუცილებელია. პირადი ინტერესის დაცვის ლოგიკით ხელშეკრულება უნდა დაიცვა იმ ხარისხით და იქამდე, სანამდეც მომგებიანია, ამიტომაც საზოგადოებრივი და სხვა ხელშეკრულების დაცვის გარანტიად გვევლინება სუვერენის ხელისუფლება და ძალაუფლება. ჰობსის კონცეფცია არ იძლევა ამორალური ხელშეკრულების დაუშვებლობის დასაბუთებას, რომელიც მესამე პირის წინააღმდეგაა მიმართული. ჰობსი, ისევე როგორც სხვა XVI-XVII საუკუნეების ბრიტანელი ფილოსოფოსები, თავისი ეპოქის შვილი იყო და მათ გამოხატეს მათი თანამედროვე ბურჟუაზიული საზოგადოების უტილიტარული ეთიკური პრინციპები, რომელიც მიმართული იყო სამართლებრივი სახელმწიფოსა და საბაზ-

რო ეკონომიკის განვითარებისაკენ. ნეიტრალური ფასეულობითი რაციონალურობის იდეა XIX ს-ის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისში განავითარა მაქს ვებერმა, რომელმაც განსაზღვრა ერთ-ერთი შემავსებელი ნეიტრალურ-ფასეულობითი და ფასეულობითი რაციონალურობის იდეა. ვებერის თანახმად რაციონალურობის ორ ტიპს შორის წინააღმდეგობა დაუძლეველია. თანამედროვე მსოფლიოსათვის კონფლიქტი „დარწმუნების ეთიკასა“ და „პასუხისმგებლობის ეთიკას“ შორის გარდაუვალია. ამიტომ „სამყაროს გახლეჩვა“, რომელიც მიმდინარეობს ევროპულ კულტურაში, თანდათან დევნის ფასეულობით რაციონალურობას მიზანმიმართული რაციონალურობით. ეს პროცესი თავისი ეფექტურობით მთლიანად იპყრობს რაციონალურ სივრცეს. ურთიერთშემავსებლობის იდეამ XX საუკუნეში დასავლურ ფილოსოფიასა და საზოგადოებრივ აზრში შეიძინა გაბატონებული მდგომარეობა. მიუხედავად ამისა, აღმოცენდა ახალი კონცეფციები, რომელთაც კორექტივი შეჰქონდათ მოცემულ ტენდენციებში. ასეთთა შორის შეიძლება მოაზრებულ იქნეს ი. ილინის ლიბერალურ-კონსერვატიული სწავლება სამართალსა და სახელმწიფოზე, რომლის თანახმადაც „სამართალშემეცნების კეთილშობილება“ და „სულიერი ცენზი“ იმათთვის, ვინც ხელისუფლების სათავეშია, აუცილებელი შემადგენელი ელემენტია ხელისუფლების სხვა ფორმალური ელემენტების გვერდით: „ხელისუფლება უნდა ეკუთვნოდეს უკეთეს ადამიანებს“. ილინის „ხელისუფლების აქსიომის“ თანახმად ძალაუფლებას უნდა ახორციელებდნენ და პოლიტიკას წარმართავდნენ უკეთესი, გამორჩეული ადამიანები. ამ მხრივ იგი გარკვეულწილად ეხმიანება პლატონისეულ „ელიტისტურ თეორიას“. ეს რჩეულები უნდა აკმაყოფილებდნენ „ეთიკურ და პოლიტიკურ ცენზს“. პოლიტიკური პროგრამები თავის თავში უნდა შეიცავდეს ისეთ ღონისძიებებს, რომელიც უნდა აკმაყოფილებდეს საერთო ინტერესს; ასეთი ზომები უნდა იყოს არა მხოლოდ უკლასო, არამედ ზეკლასობრივი. ხელისუფლების პროგრამა უნდა ცნობდეს მხოლოდ განხორციელებად ზომებსა და ფორმებს, გამორიცხავდეს კერძო და პირად ინტერესებს, წინააღმდეგ შემთხვევაში იგი დარჩება ქიმერული და უპირობო [2, 160].

მცდელობას – სოციალური პრაქტიკისათვის მიეცათ ეთიკური შინაარსი, ადგილი ჰქონდა კომუნისტურ იდეოლოგიაშიც. მაგრამ კომუნისტური იდეოლოგიის ტრაგედია იმაში მდგომარეობდა,

რომ თეორიული ჩანაფიქრი უმეტესწილად ცილდებოდა პრაქტიკას. კომუნიზმში მოხდა რაციონალურობის ორი ტიპის ინტეგრაცია, რომელმაც წარმოშვა ტოტალიტარული სოციალური სისტემა, სადაც მოხდა საზოგადოებრივი და კერძო რაციონალურობის წინააღმდეგობების აღმოფხვრა, შესაბამისად კი ამ უკანასკნელის ლიკვიდაცია.

ტოტალიტარული იდეოლოგიისაგან ლიბერალური დაცვა სცადა კარლ პოპერმა თავისი კრიტიკული რაციონალისტური თეორიით, შემდეგ კი იგი განავითარა ფ. ჰაიეკმა. ამ კონცეფციაში შეფასებები და ნორმები იცვლება შემონმებისა და მისაღები ვარიანტების ფასეულობითი ნეიტრალური პროცედურებით. კარლ პოპერმა შეიმუშავა „ღია საზოგადოების“ კონცეფცია და წინ წამოსწია სოციალური ინჟინერიის თავისებური გაგება. „ღია საზოგადოება“ ესაა სოციალური ინსტიტუტების მიზანმიმართული ცვლილება, რომელიც დაფუძნებულია კანონების ცოდნაზე, ისტორიულ განვითარებასა და ცვლილების შესაძლო წინასწარმეტყველებაზე. „სრული გარდასახვა“, წყობის მთლიანად შეცვლა შეუძლებელია ამგვარი მცდელობის ტექნოლოგიების არქონის გამო, ამიტომ ამგვარი გარდაქმნის მისწრაფებას პოპერი მიიჩნევს უტოპისტურ ინჟინერიად და ამტკიცებს, რომ ეს არის მანიპულაციის ყველაზე უარესი შემთხვევა, რომელსაც უტოპისტურ ინჟინერიასა და პოლიტიკისადმი პლატონურ მიდგომასთან მიეყავართ. კარლ პოპერის თანახმად უტოპისტური ინჟინერიის საპირისპიროდ არსებობს რაციონალური სოციალური ინჟინერია. ეტაპური ინჟინერია გულისხმობს უსამართლობის, ომების, ადამიანთა ტანჯვა-წამებისაგან სისტემატიური და ეტაპური დაძლევისათვის უპირატესობის მინიჭებას, ვიდრე იდეალის განხორციელებისათვის ბრძოლას.

„საზოგადოებრივი ცხოვრება იმდენად რთულია, რომ მხოლოდ ცოტას და შეიძლება – არავის არ შეუძლია შეაფასოს ფართომასშტაბიანი სოციალური ინჟინერიის პროექტები – სხვაგვარად რომ ვთქვათ, უპასუხოს კითხვას, შევძლებთ კი ისეთი პროექტის განხორციელებას, რომელიც მდგომარეობის ნამდვილ გაუმჯობესებასთან მიგვიყვანს; როგორი ტიპის წინააღმდეგობები შეიძლება აღმოცენდეს მისი რეალიზაციის გზაზე“.

ეტაპური ინჟინერიის პროექტები უბრალო და გასაგებია. იგი ეხება ერთ რომელიმე დანესებულებას. მაგალითად, ჯანდაცვას, დასაქმებას, საარბიტრაჟო სასამართლოს, სახელმწიფო ბიუჯეტის

ფორმირებას ეკონომიკური ვარდნის პირობებში, ან განათლების სისტემას. ასეთი პროექტები ნაკლებად რისკის შემცველია, იწვევს ნაკლებ დავას და ადვილად შეიძლება მიხვიდე შეთანხმებამდე ვიდრე შეეცადო განსაზღვრო უდავო იდეალური კეთილდღეობა და მისი მიღწევის ყველასათვის მისაღები გზა. სოციალური გადაწყვეტილების კერძო მეთოდები შესაძლებლობას იძლევა გონების და არა ვინრო ძალადობის გამოყენებით მიღწეულ იქნას გონებრივი კომპრომისი და დემოკრატიული მეთოდების გამოყენებით გაუმჯობესდეს არსებული სიტუაცია.

პოპერი დასძენს, რომ ის არ აკრიტიკებს თავად იდეალს და არ უარყოფს მის შესაძლებლობებს. აკრიტიკებს რა უტოპისტურ ინჟინერიას, პოპერი აკრიტიკებს მთლიანად საზოგადოების გარდაქმნის პროექტებს. „ძირფესვიან ცვლილებაზე დაფუძნებული პროექტი, რომლის შედეგები ძნელია იწინასწარმეტყველო, ძირითადად, ჩვენს შეზღუდულ გამოცდილებაზეა დაფუძნებული“ [3, 69].

კერძო სოციალურ გადაწყვეტილებაზე დაფუძნებული მეთოდი კი შესაძლებლობას იძლევა ისევე ჩაატარო ექსპერიმენტები, დაუშვა ახალი რეორგანიზაცია, ასეთი მეთოდი საშუალებას იძლევა აღმოაჩინო და გამოასწორო შეცდომები. პოპერის აზრით, სწორედ ასე და არა უტოპიური დაგეგმვის ან ისტორიული წინასწარმეტყველების გზით შეიძლება პოლიტიკის სფეროს გამდიდრება მეცნიერული მეთოდით „რამდენადაც სწორედ მეცნიერული მეთოდის საიდუმლო იძლევა შესაძლებლობებს, ისწავლო შეცდომებზე“: „ყველა საქმეში ჩვენ ვსწავლობთ ცდისა და შეცდომის მაგალითზე, ვუშვებთ შეცდომებს და მერე ვასწორებთ მას“ [3, 133].

პოპერის ამგვარი მსჯელობის საფუძველზეა დაფუძნებული მისი „ღია საზოგადოების“ კონცეფცია, სადაც გადაწყვეტილების მიღება ხდება არგუმენტების კრიტიკული განსჯის საფუძველზე. პოპერის კრიტიკულ რაციონალიზმში პროგრესის მამოძრავებელ ძალად ითვლება საზოგადოების დემოკრატიული რეფორმა, რომელიც მუდმივი თვითკრიტიკის პროცესში აღმოცენდება და მოიაზრება, როგორც რევოლუციური პრაქტიკის ანტითეზა. პოპერის აზრით, საზოგადოების სრულყოფა უნდა ხდებოდეს ახალი მეცნიერული ტექნოლოგიების დანერგვით, საზოგადოების კრიტიკული თეორიის საფუძველი პოპერთან სოციალური ტექნოლოგია და დემოკრატიული პროცედურებია.

ფ. ჰაიეკის კრიტიკული რაციონალიზმიც ცდისა და შეცდომის გზით პროგრესული განვითარების გზას ეყრდნობა. ადამიანმა, ხალხის ჯგუფმა თუ სახელმწიფომ არ შეიძლება იცოდნენ ყველაფერი, რაც საჭიროა მიზანმიმართული სოციალური დაგეგმვისათვის. სწორედ აქედან გამომდინარეობს პოლიტიკური დასკვნა: სახელმწიფოს როლი უნდა შეიზღუდოს. ჰაიეკის იდეალი – სამართლებრივი თავისუფლებაა, რომელიც არსებობს, როგორც საყოველთაო პრინციპი. თავისუფლება ღირებულებას იძენს მხოლოდ მაშინ, როცა იგი ხდება სამართლებრივი თავისუფლება, რაც გულისხმობს მეტაიურიდიული ცხოვრების იმგვარ პირობებს, როცა ერთი ნაწილის მიერ მეორის იძულება მინიმუმამდეა დაყვანილი. [4, 11].

ფორმალურად თავისუფლების სუბორდინირება ხდება სამართალთან მიმართებაში, თუმცა სამართალი სუბორდინაციული აზრით, თავისუფლებიდან წარმოიშვა. სამართალი იცავს თავისუფლებას და განიხილება, როგორც თავისუფლების უზრუნველყოფის საშუალება. სამართალი, რომელიც არ ზღუდავს თავისუფლებას, პირიქით ზრდის მის მასშტაბებს. სამართალი თავისუფლების წესრიგი, მონესრიგებული თავისუფლებაა. სამართალის საშუალებით თავისუფლება ტრანსფორმირდება კონკრეტულ იურიდიულ სამართლად და თავისუფლებად. სამართალი თავისუფლების პირობა და საბუთია. თავისუფლება კი – სამართლის მიზანი.

კანონის სახით მოცემულ პოზიტიურ სამართალს, როგორც მმართველის (სახელმწიფოს) ნებას, შეუძლია მოსპოს და გაანადგუროს თავისუფლება. თავისუფლებას მარტო სპონტანურად დამკვიდრებული სამართალი და მთელი სოციალური წესრიგი არ ემუქრება დათრგუნვით. ჰაიეკის აზრით, არსებობს კიდევ მეტაიურიდიული თავისუფლება, რომლიდანაც იზრდება ადამიანის უფლება. ე.ი. არსებობს მეტაიურიდიული სამართალი, რომლის პრინციპებმაც უნდა განსაზღვროს კანონშემოქმედებითი პროცესი. „სამართლის მართვის პრინციპები, რომელიც ზღუდავს სახელმწიფოს ხელისუფლებას, თავად არ შეიძლება იყოს სამართალი, არამედ არსებობს კარგი კანონის მახასიათებელი მხოლოდ საწყისი ხელმძღვანელი“ [4, 26].

ამრიგად, პოპერისა და ჰაიეკის კრიტიკული რაციონალიზმის თანახმად, სახელმწიფოს პოლიტიკურ-სამართლებრივი სისტემა

უნდა ემორჩილებოდეს სოციალურ-პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური თანდათანობითი ცვლილებების ლოგიკას. მათთან ცვლილების საფუძველია პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ურთიერთობებში ჩართული სუბიექტების ინტერესები, რომელთა შეთანხმებაზეცაა დამოკიდებული სოციალურ-პოლიტიკური წესრიგის თანმიმდევრული რეფორმის გატარება.

მორალის დეფიციტი ხელისუფლებაში წინასწარ მოცემული არ არის. სამართლიანობა და ძალაუფლება ერთმანეთს არ გამოირიცხავს. ძალაუფლებითი რეალიზმი და მორალიზმი არ არის ურთიერთსაწინააღმდეგო. სწორედ ამას უკავშირდება პოლიტიკის ფილოსოფიაში მაკიაველისა და კანტის ცნობილი დოქტრინები. [2, 55].

შეიძლება ითქვას, რომ ყველაფერი რაციონალური დინამიურია. მოღვაწეობის სფეროს ცვლილება ცვლის რაციონალურობას. რაციონალურში ხდება ოპტიმალურობის, სოციალური ქმედების რეალიზაცია. დამკვიდრებულ წესებზე დაფუძნებული მოღვაწეობა დასახული მიზნის მიღწევის საწინდარი ხდება მინიმალური დანაკარგებით.

რაციონალურობა ვიწრო თვალსაზრისით – ესაა ისტორიულად მოცემული პრინციპი რალისტური მიზნების მიღწევის გზაზე, სოციალური ქმედების სიტუაციური გარემოს გათვალისწინებით. სიღრმისეული თვალსაზრისით კი იგი მოიაზრება, როგორც პრაქტიკულად შემონმებული მოღვაწეობა ზოგადსაკაცობრიოდ მისაღები მიზნების მიღწევის გზაზე. გლობალური პოზიციიდან მოღვაწეობის შეფასება მოითხოვს სოციალური მოღვაწეობის შედარებით, უნივერსალურ დახასიათებას.

რაციონალიზმის ლოკალური და გლობალური მოდელების განსხვავება საშუალებას იძლევა, პოლიტიკა განვიხილოთ, როგორც სამოქალაქო საზოგადოების მიერ კარგად აწონ-დანონილი ლეგალურ-ლეგიტიმური სისტემა, რომელიც პასუხისმგებელია ხალხის წინაშე და ასევე პოლიტიკა, როგორც კონსტრუქციული, ანგარებითი მოღვაწეობა, რომელიც ნაკარნახევია ცალკეული პოლიტიკოსების, თუ პოლიტიკური წრეების მიერ.

დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. Гоббс Т., Левиафан, წიგნში: Гоббс Т., Сочинение в 2-х тт., Т. 2, Москва, 1991.
2. Купчин Н. Н., Политическое лидерство как феномен гражданского общества, Москва, 2008.
3. Поппер К., Открытое общество и его враги, Пер. В.Н. Садовского. Москва, 1995.
4. Gergen K.T., The saturated self: Dilemmas of identity in contemporary life, N.Y., Basic books, 1991.
5. Вебер М., Избранные произведения, Москва, 1990.
6. Вебер М., Избранное, Образ общества, Москва, 1994.

Zurab Kvetenadze

Doctor of History, Associate Professor of Georgian Technical University

Controversial Aspects of Morality and Rationality in the Traditions of International Socio-political Thought

Summary

Controversy of morality and rationality, which occur in the history of the international political thought, is always connected with reality. People have always been difficult to find out where the polycosphere begins and where the moral sphere ends or politics is one of the expressions of a moral one or not. It was also difficult to assess, which was politic and which was individual morality. Which connection was between them. Politicians, full of responsibility, have always acted in the interests of state, so they had to make an unpopular decision. The papers of outstanding thinkers like are Thomas Hobbes, N. Machiavelli, P. Hayek, K. Popper, M. Weber and others are devoted to highly interested and challenged issue. Researchers of the international political thought discussed controversial aspects of political and rationalism with different interpretations. They tried to find out which attitude would be better in terms of the effectiveness on the construction way of fair state and civil society.